

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти



Legal horizons

ВИПУСК 21 (34)

Суми – 2020

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i21.p122>

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ



Суслова Вікторія Сергіївна,
*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*



Науковий керівник:
Тищенко Ольга Ігорівна,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань застосування інституту запобіжних заходів у кримінальному провадженні на підставі аналізу нормативних положень чинного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики. Підкреслюється, що у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р. (далі – КПК України) передбачена оновлена система запобіжних заходів, на відміну від КПК 1960 р. Акцентується увага на ступені обмеження прав та свобод людини під час застосування запобіжних заходів.

Метою даної статті є аналіз актуальних питань щодо підстав та процесуального порядку застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні та запропонування оптимальних шляхів їх вирішення.

Автор дійшов висновку, що на даному етапі кримінальне процесуальне законодавство в частині регулювання запобіжних заходів потребує вдосконалення. У статті досліджено види та підстави обрання запобіжних заходів, що обумовило позицію автора щодо необхідності закріплення на законодавчому рівні визначення поняття «запобіжні заходи». Проаналізовані наукові позиції різних авторів щодо питань, пов'язаних із застосуванням запобіжних заходів, зокрема, наведені думки вчених процесуалістів щодо поняття «запобіжні заходи». Це дозволило продемонструвати існування доволі широкого діапазону наукових пропозицій щодо визначення цього поняття на законодавчому рівні.

Акцентовано увагу на тому, що на практиці доволі часто неправомірно обмежується право особи на свободу та особисту недоторканість при обранні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

У роботі використані матеріали узагальнення судової практики, правові позиції ЄСПЛ, Лист Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 04.04.2013 р.

Ключові слова: запобіжні заходи, підстави застосування запобіжних заходів, кримінальне провадження, досудове розслідування, тримання під вартою.

Suslova V.S. Application Of Preventive Measures In The Criminal Process: Current Issues. The article is devoted to the research of topical issues of application of the institute of preventive measures in criminal proceedings on the basis of the analysis of normative provisions of the current criminal procedure legislation and law enforcement practice. It is emphasized that the Criminal Procedure Code of Ukraine 2012 (hereinafter - the CPC of Ukraine) provides for an updated system of preventive measures, unlike the CPC of 1960. Attention is drawn to the degree of restriction of human rights and freedoms in the application of preventive measures.

The purpose of this article is to analyze topical issues regarding the grounds and procedural order for the application of preventive measures in criminal proceedings and to offer optimal ways of solving them.

The author has come to the conclusion that at this stage criminal procedural legislation in terms of regulation of preventive measures needs improvement. The article investigates the types and reasons for choosing preventive measures, which determined the author's position on the need to consolidate at the legislative level the definition of the term "preventive measures". The scientific positions of different authors on the issues related to the application of preventive measures are analyzed, in particular, the views of the professional scientists on the concept of "preventive measures". This made it possible to demonstrate the existence of a rather wide range of scientific proposals for defining this concept at the legislative level.

Attention is drawn to the fact that, in practice, the right of a person to liberty and personal integrity when choosing a preventive measure in the form of detention is quite often unduly restricted.

The materials of the case law, legal provisions of the ECtHR, Letter of the High Specialized Court of Ukraine on Civil and Criminal Matters "On Some Issues of Preventive Measures During Pre-trial Investigation and Proceeding in the Procedure Provided by the Criminal Procedure" Code of Ukraine of 04.04.2013 are used.

Key words: preventive measure, grounds for the application of preventive measures, criminal proceedings, pre-trial investigation, remand in custody.

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні залишається актуальною проблема щодо захисту суспільства, окремої особи та держави від здійснення кримінальних правопорушень. Проте, існує також відкрите питання щодо дотримання процедури застосування запобіжних заходів до особи, яка може зловживати своїм правом, ухиляючись від досудового розслідування. Кримінальним процесуальним законодавством України передбачаються заходи впливу для забезпечення участі певної особи у досудовому розслідуванні. Також невизначеним є питання щодо поняття «запобіжні заходи», яке не знайшло закріплення у КПК України. Втім, через різне тлумачення «запобіжних заходів» практиками, доволі часто виникають процесуальні ситуації необґрунтованого обмеження прав та свобод особи у кримінальному провадженні. Так, серед науковців точаться дискусії щодо визначення та тлумачення даного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання запобіжних заходів у кримінальному провадженні присвячені роботи багатьох вчених, таких як: Л. М. Лобойко, О. М. Бандурка, М. С. Строгович, О. П. Рижаків, М. М. Михеєнко, В. О. Попелюшко. Втім, не дивлячись на

широкий спектр наукових позицій щодо питання застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні, деякі з них залишаються невирішеними і викликають наукових інтерес.

Метою статті є аналіз актуальних питань щодо підстав та процесуального порядку застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні та запропонування оптимальних шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Сучасне кримінальне процесуальне законодавство регулює питання «запобіжних заходів» у главі 18 КПК України, в якій передбачено види запобіжних заходів, мета, підстави та процесуальний порядок їх застосування. Втім у КПК не міститься визначення поняття «запобіжні заходи». В теорії кримінального процесу загальноприйнятою є думка, що запобіжні заходи – це різновид заходів процесуального примусу [1, с. 86]. Так, наприклад, Л. М. Лобойко пропонує таке тлумачення: «Запобіжні заходи – це частина заходів процесуального примусу, спрямованих на забезпечення належної поведінки осіб шляхом певного обмеження їхніх особистих прав» [2, с. 130].

Запобіжні заходи - це заходи забезпечення кримінального провадження, застосування яких супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних правопорушень. Ці обмеження стосуються свободи пересування та вільного вибору місця перебування [3, с. 446]. М. С. Строгович зазначає наступне: таке визначення: «Запобіжними заходами є визначені нормами закону примусові заходи, що обмежують свободу обвинуваченого задля недопущення для обвинуваченого можливості: переховуватися від органів дізнання, слідства й суду; перешкоджати встановленню істини в справі; продовжувати злочинну діяльність». З. З. Зінатулін погоджується з позицією М. С. Строговича, деталізуючи, що що запобіжні заходи передбачають забезпечення виконання вироку в контексті кримінального покарання [4, с. 273].

У контексті розгляду цього питання зазначимо, що Конституційний Суд України підкреслив, що «за правовою природою запобіжні заходи до підозрюваного, обвинуваченого не є кримінальним покаранням». Перш за все Конституційний Суд аргументує свою думку тим, що держава не може на даному етапі кримінального провадження ставитися до особи, як до злочинця. Таке ставлення порушує норми Конституції України, а саме ст. 62, в якій зазначено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [5].

О. П. Рижаков наводить визначення близьке до думки Л. М. Лобойко. Визначає як «заходи кримінального процесуального примусу, що справляють на обвинуваченого (підозрюваного) певний психологічний вплив або обмежують його особисту свободу» [6, с. 7]. Проте, необхідно зазначити, що у визначенні Л. М. Лобойко не вказано саме до яких осіб застосовуються запобіжні заходи, на відміну від твердження О. П. Рижакова.

М. М. Михеєнко стверджує, що запобіжні заходи являють собою перш за все сукупність заходів процесуального примусу, які застосовуються органами досудового розслідування, прокурорами та судами до обвинувачених, а у виняткових випадках – до підозрюваних із метою перешкодити їм ухилятися від досудового розслідування, заважати встановленню істини в кримінальному провадженні, займатися злочинною діяльністю, ухилитися від виконання вироку [7, с. 164]. На нашу думку це визначення чітко окреслює завдання запобіжних заходів та коло суб'єктів, до яких

можуть бути застосовані, проте є один недолік. Ми вважаємо, що це необгрунтовано широке визначення. Поняття повинно бути сформульовано чітко, лаконічно та зрозуміло.

Ми пропонуємо власне визначення поняття «запобіжні заходи», яке в подальшому необхідно закріпити у ст. 3 КПК України. Отже, запобіжні заходи – сукупність заходів процесуального примусу, які застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого та засудженого з метою запобігання ризикам його можливої негативної процесуальної поведінки.

Як впливає із ч. 1 ст. 176 КПК України, до видів запобіжних заходів законодавець відніс: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою. Тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи [9]. Диференціація видів запобіжних заходів сприяє індивідуалізації їх застосування та повинні визначатися у кожному конкретному випадку.

Метою обрання запобіжного заходу є забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного, обвинуваченого у сенсі ст. 177 КПК України. Такі заходи є заходами забезпечення виконання покладених на особу процесуальних обов'язків які передбачені, зокрема, ч. 7 ст. 42 та ч. 5, 6 ст. 194 КПК України. Також мета застосування включає запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи предметів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується [10, с. 220].

Важливою процесуальною гарантією захисту підозрюваного або обвинуваченого, засудженого є неможливість ініціювання прокурором або слідчим застосування запобіжного заходу, якщо немає підстав: обгрунтованої підозри, наявності ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 196 КПК України.

У кримінальному процесуальному законодавстві передбачені обставини, які впливають на суворість застосування запобіжного заходу. У ст. 176 КПК такі заходи розташовані від найменш суворого до найбільш суворого. Так, згідно ст. 178 КПК України, при обранні

запобіжного заходу необхідно враховувати тяжкість кримінального правопорушення, особу підозрюваного, обвинуваченого, наявність пом'якшуючих або обтяжуючих обставин. Запобіжний захід повинен бути співрозмірним тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення. Для правомірного та доцільного обрання запобіжного заходу, на нашу думку, необхідно аналізувати, чи впливають дані обставини на потенційно можливу поведінку особи. Як приклад, в якому, на нашу думку, не дотримано принцип співрозмірності, може слугувати ухвала Козелецького районного суду Чернігівської області від 13.02.2019 р., в якій слідчий...подав клопотання, погоджене з прокурором, в якому просить застосувати щодо ОСОБА_2, підозрюваного в скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 311 КК України запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. Суд зазначає, що обґрунтуванням ризиків є те, що ОСОБА_2 вчинив тяжкий злочин, за який згідно санкції ч.3 ст. 311 КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років з конфіскацією майна, не має постійного місця роботи та надійних джерел доходу, що може його спонукати в подальшому вчиняти кримінальні правопорушення. Суд задовольнив клопотання про обрання такого запобіжного заходу [11]. Вважаємо, що у даному прикладі справі було порушено принцип співрозмірності, адже суд обрав найбільш м'який запобіжний захід у випадку обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним тяжкого злочину, при цьому не надав належного обґрунтування такого рішення.

Також аналізуючи види та підстави обрання запобіжного заходу, ми звернулися до листа Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 року «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України». Зазначено рекомендації суддям при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу брати до уваги те, що тримання під вартою є винятковим видом запобіжного заходу та застосовується лише у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе відвернути ризики, зазначені у ст. 177 КПК. При розгляді клопотання про обрання або ж продовження застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою обов'язково має бути розглянуто можливість застосування інших (альтернативних) запобіжних заходів [12]. Крім того, у рішенні у справі «Белевиський проти

Росії», ЄСПЛ зауважив, що суду необхідно враховувати, що обмеження розгляду клопотання про обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою лише переліком законодавчих (стандартних) підстав для його застосування без встановлення їх наявності та обґрунтованості до конкретної особи є порушенням вимог п. 4 ст. 5 Конвенції (пп.111-112) [13].

Вважаємо необхідним звернути увагу на проблеми при обранні запобіжних заходів, які неодноразово призводили до порушення прав особи. Можемо навести рішення ЄСПЛ «Ігнатов проти України». Заявника було затримано за підозрою у викраденні автомобіля. Слідчим суддею було обрано заявнику запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Обґрунтування спиралося на те, що: заявник підозрювався у вчиненні важкого злочину; є безробітним; не має постійного місця проживання в даному регіоні; не проживає за місцем офіційної реєстрації; може переховуватись від слідства та суду, а також перешкоджати слідству та суду. Далі справу було направлено до суду за обвинуваченням заявника та п. С у вчиненні пограбування. Під час підготовчого засідання суддя продовжив заявнику та п. С запобіжний захід з посиланням на те, що інший запобіжний захід не зможе забезпечити належну поведінку обвинувачених. ЄСПЛ констатував порушення ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (право на свободу та особисту недоторканість). Зокрема, Європейський суд зазначив: 1) ст. 315 КПК України не містить чіткої процедури розгляду питання про продовження запобіжного заходу; 2) суддя не вказав у чому полягають конкретні ризики щодо кожного обвинуваченого, а отже рішення було свавільним та не відповідає вимозі «законності»; 3) впродовж всього періоду заявник тримався під вартою на підставі припущень щодо можливого тиску на свідків та перешкоджання слідству та суду. В той час як згідно ст. 5 Конвенції органи державної влади повинні надати реальні докази існування таких ризиків [14, с. 9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз позицій науковців щодо визначення поняття запобіжних заходів у кримінальному провадженні дозволив надати власне бачення щодо змістовного наповнення цього поняття. А саме, на нашу думку, запобіжні заходи – сукупність заходів процесуального примусу, які застосовуються до підозрюваного, обвинуваченого та засудженого з метою запобігання ризикам його можливої негативної процесуальної поведінки.

Обмеження розгляду клопотання про підстав для його застосування без встановлення їх застосування запобіжного заходу у вигляді наявності та обґрунтованості до конкретної особи є тримання під вартою лише переліком законодавчих порушенням вимог п. 4 ст. 5 Конвенції.

Література :

1. Мохонько О. О. Застава як запобіжний захід в Україні: проблеми застосування // Процесуальне та організаційне забезпечення діяльності органів досудового слідства та дізнання в системі МВС України: Матеріали НПК (17 травня 2008 р.). Сімферополь: КЮІ ОДУВС, 2008. С. 85–91.
2. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій : навч. посіб. Київ : Істина, 2005. 130 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково–практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. М. : Наука, 1968. Т. 1 : Основные положения науки советского уголовного процесса. М, 1968. 468 с.
5. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p71011#n54> (дата звернення: 03.04.2020).
6. Рыжаков А. П. Меры пресечения : учеб. пособ. М.: Информ.-издат. дом «Филинь», 1996. С. 7–8.
7. Михеенко М. М. Кримінальний процес України : підруч. М. М. Михеенко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. Київ : Либідь, 1999. 164 с.
8. Попелюшко В. О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування // Адвокат. 2012. № 9 (44). 4 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1713> (дата звернення 04.04.2020).
10. Олашин М. М. До питання застосування запобіжних заходів за КПК України // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична. Львів. 2015. С. 217-227.
11. Ухвала Козелецького районного суду Чергінівської області у справі № 734/153/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79786725> (дата звернення 04.04.2020).
12. Лист Вищого Спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 04.04.2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13> (дата звернення 10.04.2020).
13. Рішення Європейського суду з прав людини за скаргою № 72967/01 від 01.03.2017 року по справі «Белевितський проти Росії». URL: http://european court.ru/uploads/ECHR_Belevitskiy_v_Russia_01_03_2007.pdf (дата звернення 10.04.2020).
14. Главюк І. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело національного права: матеріали круглого столу «Ліра ЛТД». Дніпро 2017 р. С. 1-100.